

НАПРЯМ 2. ВПЛИВ ПСИХОТРАВМУЮЧИХ ФАКТОРІВ НА ОСОБИСТІСТЬ ТА ЇЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-393-7-11>

Вірна Ж. П.,

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогічної та вікової психології
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ПСИХОЕКОЛОГІЧНІ КООРДИНАТИ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Психологічна травма війни є однією з актуальних тем сьогодення не тільки для України, але й для психологів інших країн, які працюють в області психічного здоров'я людини. І якщо більший відсоток уваги у їхніх напрацюваннях стосувався проблем травматичного стресу комбатантів, то аспекти травматизації цивільних осіб, і особливо дітей, тільки-но останні десять років став досліджуватися більш інтенсивно.

Презентований матеріал присвячений огляду психоекологічних координат поведінки дітей під час війни, знання яких покладено у систему моніторингу поведінкових характеристик дитини в умовах хронічного травматичного стресу. Чому саме психоекологічних координат? Вважаємо, що саме психоекологія як галузь, що вивчає взаємодію людини з оточуючим соціально-психологічним середовищем, є найкращим індикатором визначення змісту впливу цього соціально-психологічного клімату на свідомість, поведінку і здоров'я людини загалом. В умовах війни помітним є посилення проявів дестабілізації суспільства, й як наслідок, зміна соціокультурних цінностей, які сприяють посиленню тривоги, агресивності, відчаю, безнадії, а отже й втраті особистісної безпеки та відчуття перспективи в майбутньому. Коли йдеться про особистість дитини, то особливу увагу привертає до себе та ситуація, що на фоні воєнного соціально-психологічного стресу та деформованих моральних норм та цінностей, починає деформуватися й особистість самої дитини, що створює загрозу її психічному здоров'ю та викривлення національної духовності.

Традиційно з соціально-екологічної точки зору, розвиток дитини розглядається як динамічний процес, що виникає в результаті складних

взаємодій між різноманітними рівнями соціальної екології (індивідом, сім'єю, школою, суспільством тощо). Загалом, У. Бронфенбреннер виокремлює такі екологічні системи – мікросистему, мезосистему, екзосистему, макросистему та хроносистему, – кожна з яких взаємодіє між собою у різноманітних варіаціях, а зміни на одному з рівнів, можуть надати суттєвого впливу на інші рівні [1]. В психологічних джерелах знаходимо цікаві факти застосування цієї екосистеми не тільки для концептуалізації стресового досвіду дитини в різних соціальних інституціях, але й концептуалізації психологічних ризиків, захистів і ресурсів при переживанні дітьми впливу війни та міграційних змін [2; 4; 5 та ін.].

Узагальнюючи напрацьований матеріал, можна погодитися з позицією С. Елбеодура і його колег, що ключем до визначення кількості страждань дитини є зміст динамічної взаємодії таких процесів в екологічній системі як: психобіологічна структура дитини; руйнування сімейного осередку; розпад суспільства; послаблений вплив культури [4]. Інтенсивність, раптовість та тривалість воєнного досвіду є додатковими умовами функціонування психоекологічної системи дитини.

Психоекологічними координатами поведінки дітей на кожному з рівнів екосистеми можна вважати такі: *мікросистема* (домашнє життя, батьки, школа, друзі, брати і сестри, район проживання, догляд за дитиною, релігія); *мезосистема* (взаємодія між дітьми, вчителями та батьками; взаємодія між друзями, братами і сестрами; взаємодія між сусідами і сім'єю); *екзосистема* (члени родини, засоби масової інформації, соціальні служби, місцеві органи влади, робоче місце батьків, друзі родини); *макросистема* (цінності, відносини, закони і правові системи, політичні системи і політика, громадянство); *хроносистема* (історичні події, зміни оточуючого середовища, статус зайнятості батьків, соціально-економічні зміни, зміни в структурі сім'ї).

Зрозуміло, що під час війни усі психоекологічні координати зазнають потужного негативного впливу як на індивідуальному, так й колективному рівні. Особливо гострими стають психоекологічні ризики пов'язані із проблемами психічного здоров'я дітей і їх батьків та порушення їх обов'язків; втрата звичних шкільних зв'язків дитини, втрата підтримки з боку ровесників і друзів; дискримінація та переживання акультураційного стресу. Тому фахівцям психолого-реабілітаційних центрів варто орієнтуватися у підходах щодо попередження проблем на різних соціально-екологічних рівнях.

Тому логічним є представлення базових психоекологічних позицій психологам для допомоги дітям під час війни. Зрозуміло, що завершення війни є першопочатковою задачею для усіх, і цей факт

є потужним психоекологічним фактором психосоціального благополуччя, а в умовах війни варто дотримуватися основних принципів психоекологічного проектування, яке базується на теорії можливостей Дж. Гібсона, у якій дослідником виокремлено два взаємопов'язаних аспекти – стимули оточуючого середовища і діяльність, спрямована назустріч цим стимулам [3]. Якщо стимули оточуючого середовища не піддаються змінам, а в нашому випадку йдеться про подовження воєнного стану, то базових акцент повинен бути зроблений на аспекті діяльності, а саме на її організаційно-технологічні та соціально-комунікативні можливості.

Йдеться про проектування такого організаційно-технологічного компонента середовища, у якому буде відбуватися адекватна взаємодія дитини із просторово-предметним і соціальним компонентами середовища. Серед базових виокремлюють такі методи: *розвитку уявлень* (метод лабілізації, метод розвитку асоціації, метод творчої (художньої) репрезентації образів); *розвитку відносин* (метод розвитку ідентифікації, метод розвитку емпатії, метод розвитку рефлексії); *розвитку індивідуальних стратегій діяльності* (метод експектацій, метод ритуалізації діяльності, метод розвитку турботи про інших).

Застосування цих методів підлягає регуляції такими психолого-методичними принципами: 1 – принцип розвитку смислів – передбачає розвиток системи уявлень дитини про світ на основі образів морального та культурного змісту; 2 – принцип розвитку партнерських взаємодій – регулює проектування та використання методів розвитку системи відносин, а також стимулює механізми суб'єктифікації; 3 – принцип розвитку коактивності – регулює проектування та використання методів розвитку системи стратегій та індивідуальних технологій діяльності і стратегій поведінки, орієнтованої на допомогу іншим.

В контексті психоекологічного проектування важливим є врахування *факторів ризику* (фактори, які збільшують ймовірність розвитку у дитини емоційного або поведінкового розладу): діти, які володіють певними біологічними особливостями та/або піддаються впливу певних змін навколишнього середовища, частіше мають порушення або затримку розвитку порівняно з дітьми, на яких не впливає вплив таких змінних. Ці фактори ризику вміщують й біологічні та генетичні особливості дитини та/або сім'ї, а також фактори спільноти, які впливають як на оточення дитини, так і на середовище її відповідної сім'ї. Тому актуалізуючи проблему факторів ризику, відразу потрібно брати до уваги й *захисні фактори*, які модифікують або змінюють реакцію дитини на певний ризик навколишнього середовища, а саме: диспозиційні якості дитини (активність, самостійність, позитивна соціальна спрямованість); особливості сім'ї (згуртованість, прихильність і

відсутність розбрату і зневаги); джерела індивідуальної або інституційної підтримки (стосунки дитини з однолітками та людьми поза сім'єю, культурна підтримка, індивідуальний догляд, такий як медична або психологічна допомога, релігійні установи тощо).

Список використаних джерел:

1. Bronfenbrenner U. The ecology of human development: Experiments by nature and design. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. 349 p.
2. Garbarino J., Kostelny K. Child maltreatment as a community problem. *Child Abuse and Neglect*. 1992. № 16. P. 455–464.
3. Gibson E. J., Pick A. D. An ecological approach to perceptual learning and development. New York : Oxford University Press, 2000. 248 p.
4. Elbedour S., Bensef T. R., Bastien D. T. Ecological integrated model of children of war: Individual and social psychology. *Child Abuse & Neglect*. № 17(6). 1993. P. 805–819
5. Lustig S. L., Kia-Keating M., Knight W.G., Geltman P., Ellis H., Kinzie J. D., Keane T., Saxe G. N. Review of child and adolescent refugee mental health. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 2004. № 43(1). P. 24–36.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-393-7-12>

Волков К. М.,

*аспірант кафедри педагогічної та вікової психології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Науковий керівник: Вірна Ж. П.,
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогічної та вікової психології
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ЕМОЦІЙНИЙ ПРОФІЛЬ СТРЕСОСТІЙКОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Функціонування емоційної сфери людини під час воєнних дій зазнає особливих змін незалежно від безпосередньої чи то опосередкованої участі її суб'єктів у воєнних діях. Студенти як опосередковані свідки воєнних дій зазнають схожих емоційних травм як й комбатанти. Так негативний психологічний вплив ситуації війни пов'язаний, перш за